

Wprowadzenie

Liczne i różnorodne tendencje przeobrażeń pracy socjalnej, jakie dokonują się w ostatnich trzech dekadach zmian demograficznych, kulturowo-społecznych, gospodarczych i politycznych w naszym kraju (ale i na świecie), stawiają pytania o jej tożsamość, o jej rolę w kreowaniu tożsamości indywidualnych i kolektywnych, ale również o napięcia między ochronnymi, kontrolnymi i więziotwórczymi jej celami. Patrząc na historyczne uwarunkowania rozwoju pracy socjalnej, w perspektywie długiej i krótkiej historii naszej dyscypliny oraz towarzyszącej jej praktyki społecznej, proponujemy skupić uwagę na charakterze i kształcie relacji między szeroko, interdyscyplinarnie rozumianą rutyną a innowacją, w proponowanym rozumieniu pracy socjalnej jako dyscypliny nauki oraz jako praktyki społecznej.

Tak zarysowany problem był przedmiotem dyskusji toczącej się w ramach grupy tematycznej zorganizowanej przez Sekcję Pracy Socjalnej Polskiego Towarzystwa Socjologicznego w czasie obrad XVII Ogólnopolskiego Zjazdu Socjologicznego we Wrocławiu. Pytania o działania innowacyjne w pracy socjalnej oraz o jej rutynowe oblicze pojawiają się w polskim dyskursie naukowym od wielu lat, czego dowodem są liczne publikacje na ten temat. Badania pokazują, że w kilku ostatnich latach w zachowaniach pracowników socjalnych maleje skłonność do poszukiwania rozwiązań innowacyjnych na rzecz działań o charakterze bardziej rutynowym. Tendencja ta jest szczególnie wyraźna w instytucjach publicznych systemu pomocy i integracji społecznej. Od dłuższego czasu zresztą można zaobserwować, że działania niestandardowe czy właśnie innowacyjne łatwiej znajdują swoje miejsce w organizacjach pozarządowych niż w instytucjach publicznych. Rzecz idzie nie tylko o wpływ innowacyjnych vs rutynowych działań na skuteczność rozwiązywania problemów, z jakimi borykają się klienci systemu pomocy społecznej. Problem jest znacznie szerszy, bowiem dotyczy również tak istotnych kwestii jak tożsamość pracy socjalnej, profesjonalizacja zawodu, wartości jakie on reprezentuje, funkcje jakie pełni praca socjalna oraz to, jaki ma wpływ na swoich klientów i ich życie. Punktem wyjścia do dyskusji chcieliśmy uczynić szereg pytań, które — w naszym poczuciu — wymagają odpowiedzi w sytuacji dynamicznych zmian zachodzących zarówno w samej pracy socjalnej, jak i w jej szeroko rozumianym otoczeniu.

Czy jest miejsce dla innowacji w pracy socjalnej? Czy pracownicy socjalni są otwarci na innowacje w zakresie praktyk, postaw, oczekiwań? Jak innowacje wpływają na treści pracy socjalnej; czy je integrują, dezintegrują, modyfikują? Jakie są funkcje innowacji w pracy socjalnej, w odniesieniu do różnorodności jej celów? Jaki jest wpływ zmian społecznych na trwałość wzorów, struktur, instytucji i praktyk działania w różnych obszarach, polach problemowych pracy socjalnej i w instytucjach wsparcia społecznego w Polsce? Jakie uwarunkowania — pozytywne i negatywne — są istotne dla pojawiania się rozwiązań innowacyjnych bądź ucieczki w działania rutynowe w pracy socjalnej? Jakie, zamierzone i niezamierzone, konsekwencje innowacji w sferze postaw i praktyk społecznych obserwujemy w wyodrębnionych/wyłaniających się obszarach problemowych, w instytucjach wsparcia społecznego (pomoc instytucjonalna, środowiskowa)? W jaki sposób i jaka praca socjalna zmienia realnie tożsamości jednostkowe i grupowe, oddziałując na sprawczość, zaradność, podmiotowość osób i grup? Czy są grupy i kategorie społeczne, z którymi praca nad ich tożsamością (jako indywiduum, albo jako reprezentanta grupy) jest rzeczywistym projektem refleksyjnym ze strony pracowników socjalnych? Jak praca socjalna wpływa na przemiany kolektywnych tożsamości zawodowych pomagaczy? Jakie wizje pracy socjalnej wyłaniają się w następstwie czynionych wysiłków zbudowania reprezentacji przez środowiska zawodowe: pracowników socjalnych, asystentów rodzin i innych przedstawicieli zawodów pomocowych? W jakich teoretycznych ramach i modelach ujmuje się/powinno się ujmować zagadnienie innowacji w pracy socjalnej?

Autorzy artykułów, które prezentujemy w niniejszym wydaniu „Problemów Polityki Społecznej” zmierzili się z tak zakreślonym polem poszukiwań. Ich refleksje są wkładem w próbę odpowiedzi na każde z sformułowanych powyżej pytań, ale też otwierają nowe ścieżki dyskusji i poszukiwań. Każdy tekst prezentuje indywidualne spojrzenie autora, oparte na własnych przemyśleniach i doświadczeniach, na odmienności teoretycznych i empirycznych odniesień, co skutkuje różnorodnością ujęć tematu „Praca socjalna — między rutyną a innowacją”.

W otwierających tom „Studiach” znajdziemy cztery artykuły. Pierwszy z nich przygotowany przez Krzysztofa Piątkę z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, zatytułowany „Laboratorium społeczne jako sposób na testowanie rozwiązań problemów pomocy postpenitencjarnej w Polsce — w ramach działalności Stowarzyszenia Profilaktyki i Resocjalizacji »Mateusz«” jest wynikiem wieloletniej współpracy autora z wymienionym stowarzyszeniem. K. Piątek, wskazując na słabość systemu pomocy postpenitencjarnej w Polsce, przedstawia działalność organizacji pozarządowej w Toruniu, jaką jest ośrodek „Mateusz”, jako miejsca będącego swoistym laboratorium do testowania „...propozycji dla zreformowania polskiego systemu pomocy postpenitencjarnej, w kierunku jego większej elastyczności, podmiotowości beneficjentów, a przede wszystkim większej skuteczności procesu resocjalizacji.” Opisując funkcjonowanie ośrodka w największej mierze skupia się na charakterystyce metody działania, którą określa „metodą Dąbrowskiego”, od nazwiska założyciela i prezesa stowarzyszenia, a zarazem kierownika i głównego animatora ośrodka. Metoda ta — po okresie testów i badań szacowanym na 2–3 lata — miałaby stać się podstawą działania całej sieci podobnych ośrodków w całej Polsce, a jej założenia i zasady miałyby

posłużyć do opracowania podstaw prawnych reformy systemu pomocy postpenitencjarnej w Polsce, wdrażającej do powszechnej praktyki zasady koncepcji *empowerment* i koncepcji *resilience*.

Kolejny tekst Krystyny Faliszek zatytułowany „Ewaluacja w procesie profesjonalizacji pracy socjalnej” zwraca uwagę na rolę ewaluacji rozumianej jako badanie wartości określonego działania — w odniesieniu do projektów i programów socjalnych, a także na jej znaczenie w procesie umacniania i podtrzymywania profesjonalnej tożsamości zawodowej pracowników socjalnych, zwłaszcza w obliczu nieustających zmian i reform systemu pomocy społecznej. Autorka zauważa, że rola badacza — diagnosty, ewaluatora — jest zdecydowanie zbyt rzadko podejmowana przez pracowników socjalnych, a to właśnie w niej tkwi nierozpoznany, czy też niedoceniony potencjał innowacyjności ukierunkowanej na zwiększanie skuteczności interwencji socjalnych. Jednocześnie to właśnie umiejętność skonfrontowania efektów własnych działań z rzetelnym oglądem rzeczywistości stanowi „ważny czynnik wzmacniający pozycję profesji w kontekście interakcji z innymi zawodami, w tym innymi specjalizacjami pomocowymi, a także w kontekście jej rozwoju jako dyscypliny akademickiej.

Autorką trzeciego artykułu pt. „Co zakrywa rutyna w pracy socjalnej? Praktyka pracy socjalnej wobec wyzwań społecznego modelu niepełnosprawności w Polsce (na przykładzie kontaktów rodziców z niepełnosprawnością z jednostkami pomocy społecznej). Ujęcie socjologiczne” jest Mariola Raław. We wstępnych rozważaniach Autorka proponuje dostrzeżenie odmienności rutynowych praktyk społecznych sytuowanych na kontinuum między rutyną a innowacją w pomocy społecznej i w pracy socjalnej. „Praktyki społeczne generowane na bazie przyzwyczajenia, wyjaśnia Raław, będą replikowane w życiu jednostki poprzez rutynowe ciągi działań, zaniechań i rozważań. Płynne praktyki społeczne, wytarzane w zmieniających się przestrzeniach i kontekstach społecznych, potrzebują innowacyjnego działania i namysłu, umożliwiającego szybką i korzystną adaptację”. Analizując wyniki badań własnych i cudzych, Autorka wskazuje na rozpowszechniony w pracy socjalnej i w pomocy społecznej wobec osób z niepełnosprawnością i ich rodzin, wyraźnie zarysowaną predyspozycję do działania na bazie przyzwyczajenia i tworzenia odpowiadających temu nawykowi praktyk wobec osób niepełnosprawnych i ich rodzin. M. Raław omawia trzy istotne uwarunkowania analizowanego zjawiska: (1) zinstytucjonalizowaną bezradność w systemie pomocy społecznej, której źródłem jest m.in. niski status pracy socjalnej w pomocy społecznej (2) malejący, ale utrzymujący się negatywny w swym wydzwiku stereotyp osób niepełnosprawnych i ich stereotypizacja jako klientów pomocy społecznej oraz (3) organizacyjną ignorancję, która przekłada się na rutynizację działań podejmowanych wobec osób niepełnosprawnych, zwłaszcza w sytuacji, gdy osoby te podejmują role rzadko dostępne dla kategorii społecznej, do której należą. W konkluzjach Autorka przedstawia szereg istotnych, cennych spostrzeżeń i wniosków, które stanowią przesłanki do nowej konstrukcji koncepcji pracy socjalnej z osobami niepełnosprawnymi, tworzenia skutecznych systemów wsparcia dedykowanego tym osobom i ich rodzinom w środowisku zamieszkania, kierunków pożądaných zmian instytucjonalnych i organizacyjnych w systemie pomocy społecznej.

Czwarty tekst, „Co mówi o innowacji i rutynie w pracy socjalnej pojawienie się asystentury rodziny w pomocy społecznej? Perspektywa socjologiczna” autorstwa Dobroniegi Głębockiej, jest propozycją socjologicznej analizy procesu wyłaniania się eklektycznych modeli asystentury rodzinnej od końca lat 90. XX w. do 1 stycznia 2012 r. (wejście w życie przepisów ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej [uowr]). Autorka poddała analizie proces instytucjonalizacji oraz cechy „oddolnej asystentury”, odwołując się do pojęcia ugruntowanego w tradycji socjologicznej — innowacji normatywnej. D. Głębocka lokuje główne źródła „wczesnej asystentury rodzinnej”, którą definiuje jako „endogenną innowację normatywną”, w cechach środowiska zawodowego pomocy społecznej, zdolnego do redefiniowania komponentu merytorycznego oraz organizacyjnego innowacji normatywnej w pracy socjalnej. W podsumowaniu wskazuje m.in. na podstawową funkcję „wczesnej asystentury” dla systemu pomocy społecznej, jaką było nie tyle obnażenie słabości systemowych, ile ukazanie niewykorzystanego (i niedocenionego!) potencjału pomocy społecznej i jej środowiska zawodowego przed rządową reformą.

W części „Z warsztatów badawczych” Jarosław Przeperski zaprezentował wyniki własnych badań nad gotowością pracowników pomocy społecznej do wdrażania innowacji. Studium empiryczne, zatytułowane „Wdrażanie innowacji w kontekście deklarowanej i rzeczywistej gotowości na zmianę pracowników pomocy społecznej” jest interesującą propozycją analizy roli „czynnika ludzkiego” we wprowadzaniu zmian w pomocy społecznej, a zarazem obrazuje rolę i rangę tego czynnika w implementacji zmiany. Stąd też postulat J. Przeperskiego, aby pomoc społeczna w większym stopniu zadbała o przygotowanie implementacji zmiany, przez określenie realnych zasobów oraz barier w obszarach działania instytucji, barier charakteryzujących kadrę zarządzającą i pracowników liniowych. W świetle wyników autorskiego badania, implementacja zmiany nie może opierać się na deklarowanej w środowisku zawodowym gotowości do wprowadzania innowacji, ale na wskaźnikach umożliwiających rzeczywistą ocenę tej gotowości.

Numer zamykają dwie recenzje książek Krzysztofa Frysztackiego, socjologa, który ma w swoim dorobku naukowym wiele prac dotyczących kondycji i ścieżek rozwoju pracy socjalnej w Polsce i w Stanach Zjednoczonych. Kazimiera Wódz jest autorką recenzji książki K. Frysztackiego, *Wokół pracy socjalnej. Od kontekstów konceptualno-teoretycznych do empiryczno-praktycznych*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2019. Natomiast Wielisława Warzywoda-Kruszyńska przygotowała recenzję pracy zbiorowej pod redakcją K. Frysztackiego, w istocie pierwszej polskiej obszernej monografii pracy socjalnej: *PRACA SOCJALNA. Trzydzieści wykładów*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2019.

Czytelników Problemów Polityki Społecznej serdecznie zapraszamy do lektury tego numeru PPS.

Dobroniega Głębocka i Krystyna Faliszek